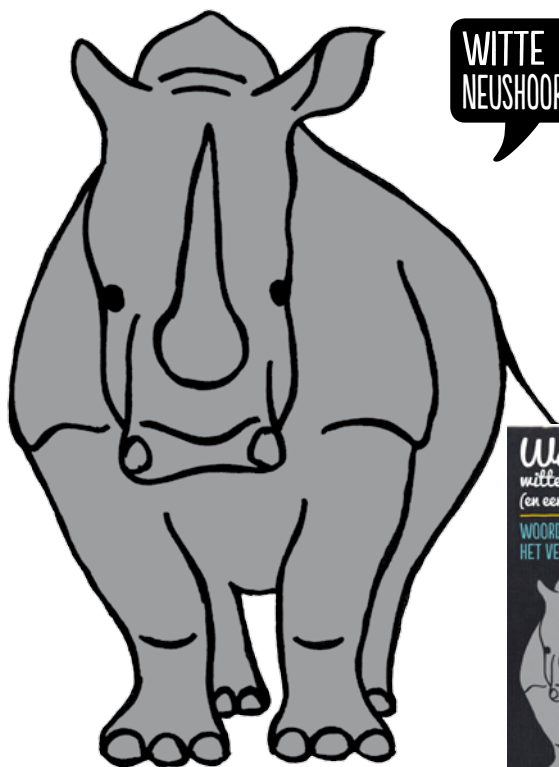

Waarom is een witte neushoorn grijs (en een zwarte ook) ?

WOORDEN DIE JE OP
HET VERKEERDE BEEN ZETTEN

HEIDI AALBRECHT & PETER WAGENAAR
UTRECHT / ANTWERPEN

van Dale

IS EEN LUIPAARD EEN LUI PAARD?

Dat een luipaard geen lui paard is, kun je al zien aan het lidwoord dat erbij hoort: het is *de* luipaard, ook al zeggen veel mensen *het* luipaard, omdat het ook *het* paard is. De *-paard* in *luipaard* is dus niet hetzelfde woord als het paard dat in de wei staat. Hoe komt het Nederlands dan wel aan dit woord?

EEN GLUIPERIG BEEST

Om daarachter te komen, gaan we terug naar de vroege middeleeuwen. Dan duikt de *lupaert* op in het Middelnederlands. Dat woord is ontleend aan het Oudfranse *lupart* of *leopart*. Dat *-part* veranderde in *-paert* is makkelijk te verklaren: *paert* 'paard' was een bekende diernaam, die lijkt op *part*. En de middeleeuwers konden het deel *lu-* ook wel thuisbrengen: zij gebruikten namelijk het woord *lupen* voor 'gluipen, loeren, iemand verraderlijk overvallen of van achteren aanvallen'. Dat past goed bij een kat die zijn prooi besluit. *Lui-* is daar vervolgens een verbastering van.

KRUISING TUSSEN EEN LEEUW EN EEN PANTER

De middeleeuwen hadden dus een aardige verklaring voor het woord, maar oorspronkelijk stak het anders in elkaar. Het Oudfranse *lupart* of *leopart* stamt via het Latijnse *leopardus* af van het Griekse *leópardos*, van *léōn* 'leeuw' en *párdos* 'mannetjespanter'; de luipaard werd namelijk gezien als een kruising tussen een leeuw en een panter. *Párdos* is waarschijnlijk verwant met *prdāku*- 'luipaard, tijger, slang' in het Sanskriet.

Een luipaard met een lange nek

De gevlekte vacht van de luipaard verbindt deze grote kat overigens met een heel ander dier, namelijk de giraffe. In het Latijn luidt de naam van dit dier *camelopardus*. De lange hals werd gezien als een kenmerk van de kameel (*camelo*) en in de vacht herkende men de panter: *pardus*. De officiële familienaam van de giraffe is *Giraffa camelopardalis*. Daarin zie je natuurlijk ons woord *giraffe* terug. *Giraffa* komt via het Frans of het Italiaans van het Arabische *zaarāfa* of *zurāfa*. En *camelopardalis* is een verbogen vorm van *camelopardus*.

Het is dus niet zo gek dat de giraffe voordat hij zo heette ook wel *kameelpardel* of *kameelpaard* werd genoemd, iets wat letterlijk 'kameelpanter' betekent. In het Afrikaans heet de giraffe zelfs nog steeds *kameelperd*. De giraffe is overigens geen familie van de kameel. En al helemaal niet van de panter.

HOE SCHALKS IS EEN MAARSCHALK?

Maarschalk is in verschillende legers de hoogste militaire rang, boven de generaal. Des te verrassender is het nederige begin van zijn loopbaan. Zal schalksheid daar een rol bij gespeeld hebben?

Knecht is een functie met weinig aanzien: je staat helemaal onder aan de hiërarchie van de organisatie en je hebt maar te doen wat je baas zegt. Knecht worden? Nee, bedankt. Maar wist je dat een knecht razendsnel de carrière ladder kan beklimmen? Waar Amerikaanse krantenjongens ervan dromen om miljardair te worden, kunnen knechten hun hoop vestigen op een toppositie in het leger. De geschiedenis laat namelijk zien dat een eenvoudige paardenknecht het zomaar tot maarschalk kan schoppen.

DE SCHALK EN DE MERRIE

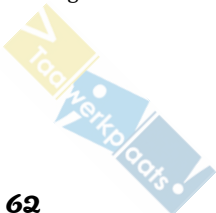
Maarschalk komt van *maer* 'paard' en *scal* 'knecht', en inderdaad: in de vroege middeleeuwen was een *marescalc* een paardenknecht. *Maer* doet je misschien denken aan het woord voor een vrouwelijk paard: *merrie*. Dat is daarmee verwant, zoals je ook kunt zien aan *nachtmerrie* op pagina 68. En een *schalk* veranderde in de loop der eeuwen van een knecht in een deugniet met een *schalkse* blik. Maar de maarschalk had andere ambities ...

AAN HET HOF

Om te beginnen werd de maarschalk een stalmeester en vervolgens klom hij op tot hofbeambte die de zorg droeg voor de paarden en stallen. Eenmaal aan het hof wist hij zich op te werken tot hoge ambtenaar of militair. In die hogere kringen was Latijn vaak nog de schrijftaal. *Maarschalk* werd gelatiniseerd tot *mariscalcus*, waaruit zich het Italiaanse *mariscalco* en het Franse *maréchal* ontwikkelden.

FRANSE CARRIÈRE

De Franse *maréchal* maakte carrière in het leger en werd hoofdofficier met een rang boven die van generaal. De Nederlandse *maarschalk* nam die rang maar wat graag over. De oude betekenissen van zijn functienaam verdwenen snel naar de achtergrond. De maarschalk had het helemaal gemaakt.

KRIJG JE MALARIA VAN SLECHTE LUCHT?

Wie een beetje Latijn kent, herkent wellicht dat *malaria* is samengetrokken uit *mala aria*, wat 'slechte lucht' betekent. Dat heeft te maken met een oude misvatting.

Tot in de 20e eeuw kwam malaria voor in Europa. Tegenwoordig is bekend dat deze infectieziekte wordt veroorzaakt door sporendiertjes, *Plasmodium*, en dat de malariamug die overbrengt. De malariamug komt voor in moerassige gebieden en malaria komt dus typisch in die streken voor. Toen men nog niet wist dat de mug de boosdoener was, zocht men daarom de verklaring in de moerassen zelf. De ongezonde lucht die daar hing, zou de ziekte veroorzaken. De ziekte kreeg daarom de medische (Latijnse) naam *malaria*.

Het tegenovergestelde van malaria

Wat is het tegenovergestelde van malaria? Buenos Aires! De naam van de hoofdstad van Argentinië betekent 'goede luchten, goede winden' in het Spaans. De stad is door zijn Spaanse ontdekkers genoemd naar de Heilige Maria van de Goede Winden, die zeelui bijstond met gunstige wind.

Het is verleidelijk om te denken dat Bonaire zijn naam dan dankt aan het Franse *bon air* 'goede lucht', maar waarschijnlijk is het eiland genoemd naar *bonay*, een woord dat in de taal van de oorspronkelijke inwoners 'laagland' betekent. De associatie met *bon air* kan daarna wel geholpen hebben.

Het Nederlandse synoniem van *malaria* verwijst naar de gebieden waar de ziekte voorkomt: *moeraskoorts*.

KWEEKT EEN MANDARIJN DIE MANDARIJN SPREEKT MANDARIJNEN?

We kennen drie mandarijnen: een Chinees staatsambtenaar, het algemeen beschaafd Chinees en de vrucht. Wat is het verband tussen die drie woorden?

DE AMBTENAAR

Het woord *mandarijn* voor een hoge Aziatische ambtenaar komt van het Portugese *mandarim*. Dat is een vervorming van het Maleise *mantari* 'bestuursambtenaar', doordat de Portugezen bij dat Maleise woord namelijk dachten aan hun werkwoord *mandar* 'voorschrijven, bevelen'. *Mantari* komt van Sanskriet *mantrin* 'staatsraad', en dat is afgeleid van *mantra* 'raadgeving', dat we ook gebruiken in onze taal.

DE TAAL

Dan de tweede mandarijnenvariant. Die schrijven we met een hoofdletter: *Mandarijn*, want het is de naam van de taal die de mandarijnen uit verschillende streken onderling spraken. De Europeanen noemden die ambtenarentaal dus naar de mandarijnen. Nu is het de naam van 'het algemeen beschaafd Chinees' geworden.

DE VRUCHT

Ook de derde mandarijn, de citrusvrucht, is genoemd naar de Chinese ambtenaar, maar dit woord maakte eerst een reisje. Het is ontleend aan het Franse *mandarine*, dat een verkorting is van *orange mandarine* 'mandarijnsinaasappel'. Dat is een leenvertaling (dus een letterlijke vertaling van een vreemd woord in de eigen taal) van het Zweedse *mandarinapelsin*. De Zweedse scheepskapelaan Pehr Osbeck (1723-1805) noemt de vrucht voor het eerst, maar zonder een verklaring voor de naam te geven. Mogelijk deed de kleur van de vrucht hem denken aan de kleur van de kleding van de Chinese staatsambtenaar.

Clementine is ook een mandarijn

En de clementine, heeft die ook iets te maken met een van de mandarijnen? Alleen met de vrucht, waar ze een variëteit van is. Het woord komt uit het Frans (*clémentine*), en is afgeleid van de Franse trappist Père Clément, die in 1902 de eerste was die deze variëteit kweekte.

Er zijn meer vruchten die je op het verkeerde been zetten. Kijk daarvoor bij *alligatorpeer* (pagina 7), *liefdesappel* (pagina 49), *reINETTE* (pagina 85) en *zijdenhemdje* (pagina 97).

